

Kırgız Türkçesinde Üç Güzel Sözcük

YAVUZ GÜRLER

Türk Dil Kurumu, dilimizdeki Batı kökenli sözcüklere Türkçe karşılık bulmak için yıllardır çalışmalar yapar; ya yeni bir sözcük türetir ya da derleme yoluyla sözcükler bularak halkın kullanımına sunar. Ancak bu çalışmalarda *televizyon* ve *radio* sözcükleri için herhangi bir Türkçe karşılık bulunduğunu tespit edemedik. Bu iki sözcüğün halka mal olduğu düşünülmüş ve karşılık aramaya gerek görülmemiş olabilir. Bu sözcüklerin Türkçe karşılıklarına Kırgız Türkçesinde rastladık. Az sonra sözünü edeceğimiz bu sözcüklerden bilim dünyasının haberli olup olmadığını bilmiyoruz. Bu iki sözcükle birlikte Farsça *şemsiye* kelimesinin de Türkçesini gördük.

27 Temmuz 2009 tarihinde iznimi bitirip işe başladığımda, çalıştığım kurumun devam etmekte olan staj eğitimine Manas Üniversitesinden gelen dokuz Kırgız öğrencinin katılacağını biliyordum. Bu öğrencilerden ikisinin Özbekistanlı, Ahıska Türklerinden olduğunu öğrendim. Kurumumuzda dört hafta süren staj eğitimi sürecince beş gün bir arada olabildik. Kırgız tarihinden ve Kırgız Türkçesinden konuşma fırsatı bulduk. Bu süre içinde konuştuklarımız hep bilinen şeylerdi. Ancak vedalaşma günü olan 7 Ağustos Cuma günü, adını çok beğendiğim Aycarkın (*Ayyarkın*: ay ışığı) Mukambetova beni ziyarete geldi. Konuşma esnasında Kırgız Türkçesine ait üç güzel sözcükten bahsettiğinde, beynimde şimşeklerin çaktığını hissettim. Bugüne kadar hiç işitmediğim üç güzel sözcük idi. Türkiye’de Batı dillerinden Türkiye Türkçesine geçen birçok sözcüğe karşılıklar bulunmuş, bunlardan bazıları da halk diline mal olmuştu. Ama Aycarkın’ın söylediği bu üç sözcük bana çok doğal geldi. Bu sözcükler halk arasında yaygın olarak kullanılıyormuş.

Kırgız Türkleri televizyon için Rusça *televizor* ile birlikte bir o kadar da yaygın olan **sınalgi** sözcüğünü; radyo ile birlikte **ünalgi** sözcüğünü ve şemsiye için de **kolçatır** (yani kol+çadır) sözcüğünü kullanıyorlarmış. Aycarkın, **sınalgi**’daki **sın**’ın renk anlamında olabileceğini söyledi. Diğer Kırgız öğrenciler de bu söz-

cüklerin Kırgızistan'da yaygın olarak kullanıldığını belirttiler. Ben yine de merakımı gidermek için Ankara'daki Kırgızistan Büyükelçiliğine telefon edip, önce Aycan Tabaldieva Hanım ile sonra da Mekan Aşurbayev ile görüştim. Hem Aycan Hanım hem de Mekan Bey **sınalgi** ile Rusça *televizor*'un, **ünalgi** ile radyonun ve **kolçatır** (şemsiye) ile onun Rusçası **zontık** sözcüğünün birlikte kullanıldığını belirttiler.

Radyo ve televizyonun ortaya çıkmasından sonra halkın **sın-algı** (televizyon) ile **ün-algı** (radyo) sözcüklerini ana dili sezgisiyle türettiği belli oluyordu. **Kol-çatırın** (şemsiye) ise söz konusu sözcüklerden önce halk arasında ortaya çıktığını tahmin edebiliriz.

Bu sözcüklerin diğer sözlüklerde bulunup bulunmadığını merak ederek araştırmaya başladık. Önce *Kırgız Sözlüğü*'ne baktık. Burada **sın** kelimesi mevcut olmasına rağmen öğrencilerin belirttiği gibi renk ile ilgili bir anlamı yoktu. *Sözlük*'te, iki **sın** kelimesinin açıklaması yapılmış. Birincisi "1. İmtihan, uzmanlar vasıtasıyla yapılan muayene (expertise). 2. İç vasıf, karakter, seciye. 3. Sın atoogram sıfat ismi, adjectif." biçiminde açıklanmıştır (Yuhadin: 2008). İkincisi konumuzla ilgili değildir.

Divanü Lugati't-Türk'te "boy, bos" anlamında **sın** kelimesi mevcut. Ayrıca "mezar" anlamında bir **sın** sözcüğü daha var; ama bu sözcük birçok lehçelerde **sın** biçiminde olup konumuz dışındadır (Atalay: 1986).

Kazak Tilinin Sözdüğü'nden tercüme edilip Türk Dünyası Araştırmaları Vakfınca yayımlanmış *Kazak Türkçesi Sözlüğü*'nde **sın** sözcüğü "tenkit, sınama" biçiminde anlamlandırılmıştır (Oraltay vd.: 1984).

Söz konusu sözcük, *Tuva Türkçesi Sözlüğü*'nde "1. Boy, endam. 2. Yamaç" olarak açıklanmıştır (Arıkoğlu vd.: 2003).

Altayca-Türkçe Sözlük'te de **sın** sözcüğünün anlamı "1. Boy, gövde. 2. (Bitki için) gövde. 3. Dağ sırası. 4. Uzunluk." biçiminde verilmiştir (Gürsoy-Naskali vd.: TDK).

Teleüt Ağzı Sözlüğü'nde aynı sözcüğün anlamı "1. Bel kemiği. 2. Boy, endam. 3. Bitki gövdesi" biçimindedir (Sırkaşeva vd.: 2000).

Bu sözcüğü *Derleme Sözlüğü*, *Kıpçak Sözlüğü* ve *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*'nde bulamadık. Özbekistan SSR Fenler Akademiyası tarafından hazırlanmış *Özbek Dilinin İzablı Lugati*'nda da söz konusu sözcük mevcut değildir.

Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü'nde **sın** sözcüğünün anlamı "mezar; "dış görünüş, kılık, sıfat; unvan, paye" biçiminde verilmiştir (Tavkul: 2000). Bu anlamlar içinde "dış görünüş, kılık, sıfat" biçiminde yapılmış olan açıklamanın ko-

numuzu ilgilendirdiğini düşünmekteyiz.

Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü'nde **sin** sözcüğünün anlamları ise **sinalgı**'yı açıklayacak mahiyettedir. Sözcük, "1. Yüz, çehre, kişilik, kişi, şahıs. 2. Suret, imaj, imge, hayal, tıp, tarz, görünüş, portre. 3. Fotoğraf" olarak anlamlandırılmıştır (Bayram: 2007).

Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde **sin** sözcüğünün karşısında "1. Mezar. 2. Vücut" yazılıdır (Caferoğlu: 1968). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (YUTS) incele-nince, sözcük sıralamasında "ı" harfi ile başlayan sözcüklerin bulunmadığını gördük. *Kırgız Sözlüğü*'ndeki sınav, deneme, imtihan anlamındaki **sınak** sözcüğü burada **sinak** biçiminde yazılmış. (Necip: 1995) *Kırgız Sözlüğü*'ndeki "sinal-" sözcüğü *YUTS*'de aynı anlamda olmak üzere **sinalmak** biçiminde idi. I sesi *YUTS*'de "ı" biçimini almış olduğu anlaşılıyor. *YUTS*'de **sin** sözcüğü, **Sin I** ve **Sin II** biçiminde iki sözcük olarak belirtilmiştir. "Sin II"nin karşısındaki "Sin çay. Sütsüz çay" biçiminde verilmiş olan açıklama konumuzla ilgili değildir. "Sin I"deki açıklama ise "1. Boy, endam. 2. Dış görüntü" olarak belirtilmiştir.

Sinalgı sözcüğünün anlamına ulaşmak için yukarıdaki sözlüklerde yaptığımız araştırmada, doğrudan bu sözcüğü bulmak mümkün olmadı. Ancak bu birleşik sözcüğü oluşturan **sin** sözcüğünün görüntü ile ilgili olarak televizyonun işlevini veren anlamını üç sözlükte tespit ettik. *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*'nde "dış görünüş"; *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde "boy, endam" ile "dış görüntü"; *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*'nin ikinci ve üçüncü maddelerinde verilen "suret, imaj, imge, hayal, tıp, tarz, görünüş, portre" ile "fotoğraf" açıklamaları televizyon karşılığı kullanılan **sinalgı** adını açıklamaktadır. Televizyon kameralarının tespit ettiği görüntüleri, fotoğrafları yani **sın**ları alan alıcıya da **sinalgı** demek, bu anlamlandırmanın doğal sonucudur. Dolayısıyla Kırgız Türklerinin türetmiş olduğu bu **sinalgı** sözcüğü bana göre gerçekten güzel bir terim olmuştur.

Radyo sözcüğü karşılığı kullanılmakta olan **ün-algı** sözcüğünü ise açıklamak daha kolaydır. Bu birleşik sözcükteki **ün**, bütün Türk lehçelerinde mevcut olup "ses, ün, san" anlamındadır. Dolayısıyla **ünalgı** sözcüğünün **ses algı**, **ses alan** cihaz, radyo olarak türetilmiş olması doğaldır.

Semsiye anlamındaki diğer sözcük ise **kol+çatır**dır. Rusça **zontık** sözcüğü ile birlikte halk arasında yaygın olarak kullanılmaktaymış. Bu birleşik sözcükteki **çatır** bildiğimiz **çadır**dır. Kol sözcüğünü ise açıklamaya gerek yoktur.

Kaynakça:

- K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, Türkçeye çeviren: Abdullah Taymas, 2. baskı, TDK, Ankara 1988.
- Divanü Lugati't Türk Dizini*, Besim Atalay çevirisi, TDK yayını, Ankara 1986.
- Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Kazak SSR İlim Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü tarafından neşredilen *Kazak Tilinin Sözdüğü*'nden tercüme edenler: Hasan Oraltay, Doç. Dr. Nuri Yüce, Saadet Pınar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1984.
- Ekrem Arıkoğlu, Klara Kuular, *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, TDK yayını, Ankara 2003.
- Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, Muvaffak Duranlı, *Altayca-Türkçe Sözlük*, N. A. Baskakov İle T. M. Toşçakova'nın *Oyrotsko-Russkiy Slovar*'ından genişletilmiş, TDK yayını.
- L. T. Ryumina-Sırkaşeva, N. A. Kuçigayeva, *Teleüt Ağzı Sözlüğü*, Çevirenler: Şükrü Halük Akalın, Çaştegin Turgunbayev, TDK yayını, Ankara 2000.
- Dr. Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK yayını, Ankara 2000.
- Bülent Bayram, *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, Tablet yayınları, birinci baskı, Konya, Haziran 2007.
- A. Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, İstanbul 1968.
- Emir Necipoviç Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Rusçadan çeviren: Yrd. Doç. Dr. İklil Kurban, TDK, Ankara 1995.